

Dialektologija Vilniaus universitete

Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė

Lietuvių kalbos katedra, Taikomosios kalbotyros institutas, Vilniaus universitetas
El. paštas gintare.judzentyte@ff.vu.lt
ORCID: 0000-0001-9503-7196

Vytautas Kardelis

Lietuvių kalbos katedra, Taikomosios kalbotyros institutas, Vilniaus universitetas
El. paštas vytautas.kardelis@ff.vu.lt
ORCID: 0000-0003-4186-2830

Santrauka. Šio straipsnio tyrimo objektas yra dialektologija Vilniaus universitete. Straipsnio tikslas – apžvelgti dialektologijos istoriją nuo Lietuvių kalbos katedros įkūrimo universitete 1940 m. rugsėjo 11 d. iki šių dienų. Tikslui pasiekti išskirti tokie uždaviniai: išnagrinėti šios lingvistinės disciplinos svarbiausius aspektus: 1) dialektologijos dėstymą, 2) tarmių medžiagos kaupimą, 3) tarmių mokslinius tyrimus. Straipsnyje taikomi deskriptyvinis, analitinis ir vertinamasis metodai.

Dialektologinių tyrimų pradžia siejama su Antano Salio vardu. Dėmesys skiriamas ir Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus darbams aptarti, apžvelgiamas dialektologijos kurso dėstymas, dialektologinės medžiagos kaupimo būdai ir dialektologinių tyrimų kryptys. Išskiriamos ir nagrinėjamos tradicinės, struktūrinės ir naujosios dialektologijos paradigmos, jų metodologiniai panašumai ir skirtumai.

Su dialektologinėmis paradigmomis iš esmės susijusios svarbiausios straipsnio išvados ir apibendrinimai: per daugiau kaip aštuoniasdešimt metų – nuo pirmojo dialektologijos kurso iki dabartinio – Vilniaus universitete supratimas apie kalbamąjį mokslą kito. Tradicinės dialektologijos etapas Universitete buvo itin svarbus – juo pasirodė daugiausiai fundamentinių darbų, kuriais remiamasi dar ir šiandien. Vėliau suklestėjo struktūrinės dialektologijos paradigma ir prof. A. Girdenio dialektologijos mokykla, parengusi didelį būrį produktyviai dirbančių lietuvių dialektologų. Šiuo metu kelią skinasi naujosios dialektologijos paradigma, siūlanti naujų teorinių ir metodologinių priėgų tarmių tyrimams.

Raktažodžiai: Vilniaus universitetas, dialektologija, dialektologijos dėstymas, tarminė medžiaga, dialektologijos tyrimai.

Dialectology at Vilnius University

Abstract. The paper aims to review the history of dialectology at Vilnius University since the establishment of the Department of the Lithuanian Language in 1940. To achieve this, we have set the following objectives: 1) to present the teaching of dialectology, 2) to review the dialect material collection, and 3) to examine existing research. Descriptive, analytical, and evaluative methods are applied in the study.

The beginning of dialectological research is associated with the name of Antanas Salys. The works of Aleksas Girdenis and Zigmas Zinkevičius are also discussed in the paper, as well as the teaching of the dialectology subject,

Received: 2023-09-01. **Accepted:** 2023-12-22

Copyright © 2023 Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vytautas Kardelis. Published by [Vilnius University Press](https://www.vilniusuniversitypress.lt/). This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

methods of collecting dialectological material and directions of dialectological research. The paper distinguishes the paradigms of traditional, structural, and new dialectology dialectology, and examines their methodological similarities and differences.

The most important conclusions and summaries of the paper are fundamentally related to dialectological paradigms: in more than eighty years since the first dialectology subject taught at Vilnius University, the understanding of dialectology has changed. The stage of traditional dialectology at the University was extremely important, as it produced the most fundamental works that are still used today. The structural dialectology paradigm and Prof. Girdenis Dialectology School that trained a large group of productively working Lithuanian dialectologists has flourished over the years. Currently, the new paradigm of dialectology is making its way, offering new theoretical and methodological approaches to the study of dialects.

Keywords: Vilnius University, dialectology, teaching dialectology, dialectal material, research in dialectology.

Dialektologija Vilniaus universitete aptartina išskiriant tris šios lingvistinės disciplinos aspektus: 1) dialektologijos dėstymą, 2) tarmių medžiagos kaupimą, 3) tarmių mokslinius tyrimus.

Dialektologijos dėstymas

Pradedant kalbėti apie dialektologijos dėstymą Vilniaus universitete, akis pirmiausia reikėtų kreipti į Lietuvių kalbos katedrą. Būtent nuo katedros įkūrimo galima pradėti skaičiuoti ir dialektologijos istoriją šioje institucijoje. Lietuvių kalbos katedra universitete buvo įkurta 1940 m. rugsėjo 11 d., kai Vilnius ir Vilniaus kraštas jau buvo grąžintas Lietuvai, kai iš Kauno į Vilnių buvo perkeltas Istorijos-filologijos fakultetas ir kai vietoj Lietuvių kalbos ir literatūros katedros buvo įsteigtos dvi atskiros: Lietuvių kalbos katedra ir Lietuvių literatūros katedra (Viliūnas 2002, 170–176). Nuo 1940 m. pradžios iki 1943 m. kovo 17 d., kai vokiečių valdžia Vilniaus universitetą uždarė, katedroje dirbo iš Kauno Vytauto Didžiojo universiteto perkelti mokslininkai. Visus pagrindinius kalbotyros kursus dėstė profesoriai Pranas Skardžius ir Antanas Salys (žr. 1 nuotrauką), greta kitų disciplinų (fonetikos, lietuvių tautosakos, kalbos ir tarties ydų, kalbotyros įvado, latvių kalbos; žr. 2 nuotrauką) dėstęs lietuvių dialektologiją (Zinkevičius 1992, 300, 306–307; Ižganaitienė 2013, 32). A. Salys, pedagogo ir mokslininko karjerą pradėjęs Kauno Vytauto Didžiojo universitete, į Vilnių atvyko kaip rimtai pasirengęs dialektologas. Jis dialektologiją Kaune dėstė 1939–1943 m., o 1929 m. Leipcige buvo gavęs daktaro laipsnį už disertaciją „Die žemaitischen Mundarten. Teil I: Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets“ (Jonikas 1972).

4-ame A. Salio „Raštų“ tome „Lietuvių kalbos tarmės“ (1992) paskelbtas Kauno universitete dėstytas dialektologijos kursas (ten jis dėstė iki 1939 m.) leidžia daryti prielaidą, kad dėstydamas Vilniaus universitete (1939–1943 m.) A. Salys naudojo savo medžiaga ir universiteto studentai galėjo išgirsti unikalias jo idėjas. Anot Algirdo Sabaliausko, A. Salio dialektologijos kursas buvo labai sistemingas, ypač svarbus dėl paties kalbininko surinktų duomenų (Sabaliauskas 2012, 419). Pradžioje jis aptaria dialektologijos sąvoką, tarmių

atsiradimo priežastis, pateikia trumpą lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo ir klasifikacijos istoriją (žr. ten pat, 419). Nors A. Salys rėmėsi Kazimiero Jauniaus sudaryta klasifikacija, ją tikslino ir tobulino. Pamodifikuota klasifikacija įsigalėjo ir vėliau buvo žinoma K. Jauniaus ir A. Salio klasifikacijos pavadinimu.

A. Salio kurse esama ir daug istorinės dialektologijos elementų (Sabaliauskas 2012, 419). Remdamasis įvairiais dokumentais, senaisiais raštais jis mėgino nustatyti atskirų tarminių faktų chronologiją (žr. ten pat, 419).

Vilniaus universitete A. Salys dėstė iki 1943 m. (ten pat, 411).

1 nuotrauka. A. Salys

Po karo Lietuvių kalbos katedra, kaip ir visas atkurtas universitetas, savo veiklą tęsė toliau. 1944–1946 m. katedroje buvo dėstomi tokie kalbos kursai: bendrinė lietuvių kalba (prof. Juozas Balčikonis), lyginamoji lietuvių ir latvių kalbų gramatika, prūsų kalba (prof. Janas Otrembskis), lietuvių kalbos istorija (doc. Jonas Kruopas), lenkų kalba ir elementarusis lietuvių kalbos kursas (vyr. dėst. Elena Samaniūtė). Istorinės gramatikos ir lietuvių dialektologijos kursus dėstė vyr. dėst. Juozas Senkus.

Iš Kauno į Vilnių J. Senkus persikėlė 1940 m. „Dirbo Lietuvių kalbos žodyno redakcijoje. Nuo 1945 m. dėstė Vilniaus universitete. Kartu su profesorium J. Balčikoniu, docentu J. Kruopu, vėliau iš Kauno atsikėlusiu docentu Kaziu Ulvydu buvo pagrindiniai lietuvių kalbotyros dalykų dėstytojai. J. Senkui teko dėstyti dialektologiją, akcentologiją, žodžių darybą, istorinę gramatiką. Daugiausia dėmesio jis skyrė dialektologijai. Čia jis, matyt, kai ką pritaikė ir iš savo mokytojų Jurgio Gerulio ir A. Salio šio dalyko dėstymo metodikos. Pradėjęs nuo teorinių ir bendrųjų žinių apie lietuvių tarmes, vėliau dalį savo paskaitos dažnai skyrė praktiniam užsiėmimui: vienas studentas paskaitydavo savo gimtosios tarmės tekstą, paprastai parengtą iš anksto, o visi panagrinėdavo būdingiausias tos tarmės ypatybes. Ypatingą prasmę dėstytojas skyrė ir egzaminui. Išlaikęs jį, studentas studijų knygelės iš karto negaudavo; tik išlaikius visai grupei ir paskirtu laiku visiems susirinkus, knygeles su įrašytais įvertinimais išdalindavo. Pabaigoje pakviesdavo neužmiršti tarmių, prisidėti prie jų tyrimo“ (Morkūnas, Sabaliauskas 2006, 19–21).

Paskaitų tvarkaraštis.				
	N.	skaito	tema	vietā
Dramduinis	10-12	Putinas	Naujosios liet. literatūros proseminaras	lit. sem.
	12-14	Maciūn.	Pedagogišk. - šviet. papročiai.	Vil. a.
	12-14	—	—	—
	17-19	Krėve	Literatūrinės srovės XIX amė.	Pilės II
	16-17	Skardėn	Istorinės liet. klb. gram. proseminaras	Vil. a.
	17-19	—	Istorinė -11- -11- gramatika III ir IV dalis	—
	17-19	Balys	Sautosaka proseminaras.	—
Antriamolėnis	9-11	Binžintė	Senoji liet. liter. iki 1801 m.	Vil. a.
	11-13	Putinas	Naujoji liet. literatūros istorija. Dramai. gad.	Vil. a.
	13-15	Balys	Dietinis + autosaka.	Vil. a.
	16-17	Skardėn	Grūsų klb.	Vil. a.
	17-19	—	Istorinė liet. klb. gramatika.	—
Draugai	11-12	Maciūn	Lituanistika XIX a. pradžioje / ep. k.	Vil. a.
	12-13	Putinas	Formos problemos nauj. liet. liter.	Vil. a.
	13-15	Sulys	Kalbos ir tautos ypatės	Kla. a.
	17-18	Sulys	Kalbotyros įvadas	Vil. a.
Keti.	12-13	Putinas	Formos problemos nauj. liet. liter.	Vil. a.
	13-15	Sulys	Dietinis klb. * 2.	Vil. a.
	13-14	Maciūn.	Ep. k. istor. problemos. * 2.	Vil. a.
	17-19	Krėve	Rytų Europos literatūros romantizm.	Pilės II.
	17-19	Horkus	retinies bendroni kalba * 2.	Vil. a.
Penkt.	11-13	Maciūn.	Lituanistika XIX a. pradžioje / ep. k.	Vil. a.
	13-14	Šimlas	Dietinis proseminaras. V	lit. sem.
	17-19	Krėve	Literatūros sautosaka. V-V. 3.	Pilės II
	17-19	Sulys	Kalbotyros įvadas. V	Vil. a.
	19-21	Krišou.	liet. istorija Lituanistika klb.	—
šešt.	10-12	Maciūn.	Sen. liet. literatūros istorija proseminar. lit. sem.	lit. sem.

2 nuotrauka. Paskaitų Vilniaus universiteto studentams 1942–1943 m. tvarkaraštis

Vilniaus universiteto Bibliotekos F5 Mišrus fondas, šriftas F5-A24-4391/1, ID VUB01_000716275.

Iš J. Senkaus dialektologijos barą perėmė Zigmas Zinkevičius (žr. 3 nuotrauką). 1950 m. gavęs universiteto baigimo diplomą (su pagyrimu), jis čia pradėjo dėstyti tada visai naują paties parengtą lietuvių kalbos istorinės gramatikos kursą (Venckutė 2018, 358). Be istorinės gramatikos, dėstė lietuvių dialektologijos kursą, vadovavo daugeliui kursinių ir diplominių darbų (žr. ten pat, 358).

1962 m. iš karto po universiteto baigimo Lietuvių kalbos katedroje paliktas dirbti ir Aleksas Girdenis (žr. 4 nuotrauką). 1970 m. jam suteiktas docento vardas. Nuo 1973 m. jis pradėjo vadovauti Eksperimentinės fonetikos laboratorijai.

3 nuotrauka. Z. Zinkevičius

4 nuotrauka. A. Girdenis

1986 m. A. Girdenis tapo profesoriumi. Iki 2007 m. universitete dėstė bendrinės lietuvių kalbos fonetiką, bendrąją ir lietuvių kalbos fonologiją, lietuvių dialektologiją, bendrąją kalbotyrą (Stundžia 2012, 342). Profesorius daug metų vadovavo studentų mokslo darbui, buvo disertantų mokslinis vadovas ir konsultantas. Iš viso sėkmingai apgintos 37 jo vadovautos arba konsultuotos disertacijos, sukurta lietuvių ir latvių tarmių eksperimentinės fonetikos ir fonologijos tyrimų tradicija (ten pat, 343). Iškalbingas tas faktas, kad iš 37 Profesoriaus vadovautų disertacijų didžioji dalis buvo dialektologinės. Iki paskutinių darbo universitete metų Profesorius magistrantams ir doktorantams vedė legendinį dialektologijos ir kalbos istorijos seminarą. Jame sklandžiai derėjo teorija ir praktika. Seminaro empirinį pagrindą sudarė įvairių lietuvių kalbos šnektų tekstai, kuriuos seminaro metu gyvai skaitydavo tų šnektų atstovai – seminaro dalyviai. Jeigu kurios šnektos atstovo tarp seminaro dalyvių nebuvo, buvo kviečiami diktoriai (juos Profesorius šmaikščiai vadindavo *diktoriais*) iš pašalies – tai būdavo studentai ar kolegos dėstytojai.

Beje, šį modelį Profesorius taikė ir dėstydamas dialektologiją tuomečiame Pedagoginiame institute (vėliau – Edukologijos universitete). Seminaro dalyviai transkribuodavo tekstus ir aiškindavosi įvairiausių sinchroninius ir diachroninius tarmių fonetikos, fonologijos, morfologijos ir net sintaksės atvejus. Iš tiesų šis seminaras buvo ne tik dialektologijos ir kalbos istorijos, bet ir bendrosios kalbotyros mokykla, o seminaro dalyviai stiprindavo ne tik empirinio kalbos nagrinėjimo įgūdžius, bet ir teorinius pamatus.

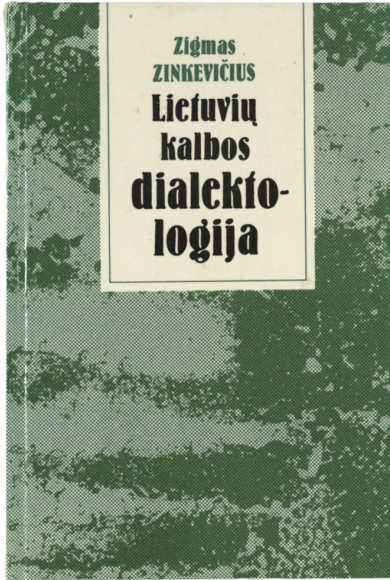
Z. Zinkevičius ir A. Girdenis dialektologijos kursą kurį laiką dėstė pakaitomis (beje, taip dirbo ir pakaitomis kursus dėstė ir kiti dėstytojai, pvz., Jonas Balkevičius ir Vitas Labutis – sintaksę, A. Girdenis ir Albertas Rosinas – baltų filologijos įvadą ir pan.). Be to, profesoriams asistavo kiti dėstytojai, vedę pratybas. Pavyzdžiui, 1994 m. laidos studentams dialektologijos teorinį kursą skaitė prof. A. Girdenis, o pratybas vedė dėstytoja Otilija Kosienė. Šis kursas buvo privalomas, o greta dar buvo galima rinktis tuo metų fakultatyviu vadintą spec. seminarą, kurį vedė pats Profesorius. Atrodo, kad iš tokio seminaro ir bus išaukęs jau minėtas legendinis magistrantų ir doktorantų seminaras. Dialektologijos pratybas ar kursus studentams neakivaizdininkams yra dėstę ir kiti dėstytojai: dr. Jadvyga Kardelytė (kol sovietų nebuvo išguita iš universiteto), doc. Regina Venckutė (nuo 1972 m.), prof. Birutė Jasiūnaitė, doc. Zofija Babickienė.

Prof. Z. Zinkevičius 1995–1996 m. buvo Lietuvių kalbos instituto direktorius, 1996–1998 m. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministras ir universitete jau nebedėstė. Prof. A. Girdenis pasiliko dialektologijos ir kalbos istorijos seminarą, o dialektologiją dėstė tik magistrantams. Bakalauro pakopos lituanistams dialektologijos kursą dėstė doc. Z. Babickienė ir prof. B. Jasiūnaitė. Vėliau šį kursą dėstyti ėmė Vytautas Kardelis, tebedėstantis iki šiol. Tik ilgą laiką lituanistams buvusi privaloma ir, galima sakyti, viena svarbiausių ir prestižinė disciplina dabar tėra pasirenkamųjų dalykų sąrašuose ir nepaisant nei tradicijų, nei logikos dėstoma po kalbos istorijos kurso.

Su dėstymu, be abejo, yra susijęs ir vadovėlių bei mokomųjų priemonių leidimas. Pirmą išsamesnį lietuvių dialektologijos vadovėlį, skirtą visų pirma universiteto studentams, parengė A. Salys dar Kaune. Jo „Lietuvių kalbos tarmės“ išleistos 1933 m., II leidimas – jau Tiubingene (Vokietijoje) 1946 m.

Dirbdamas Lietuvių kalbos katedroje Z. Zinkevičius 1978 m. publikavo vadovėlį aukštosioms mokykloms „Lietuvių kalbos dialektologija“ (žr. 5 nuotrauką) (Sabaliauskas 1979, 69). Šioje knygoje lietuvių kalbos tarmės nagrinėjamos ne pagal aptinkamas fonetikos bei morfologijos ypatybes, bet atskirai aprašytos pagrindinės tarmės ir jų dalys: patarmės, šnektos, pašnektės (žr. ten pat, 69). Knygos gale pateikta tarminių tekstų. Kaip teigia autorius: „Kadangi lietuvių kalbos tarmės labai skiriasi viena nuo kitos, o jų sistemos sudėtingos, gerokai nutolusios nuo bendrinės kalbos modelio, tai per trumpą laiką studentus gerai supažindinti su lietuvių tarmėmis praktiškai neįmanoma. Reikia atrinkti dėstomus dalykus. Dialektologijos programa orientuoja dėstytoją akcentuoti tuos tarmių reiškinius, kurie svarbūs kalbos istorijos kursui“ (Zinkevičius 1994, 3). Šis vadovėlis dar kartą su labai minimaliais pataisymais išleistas 1994 m. Prof. A. Girdenis ne kartą buvo užsiminęs, kad būtinai reikia parašyti dar vieną dialektologijos vadovėlį, bet, deja, šio

darbo atlikti nespėjo. Naujesnių dialektologijos vadovėlių universitete po Z. Zinkevičiaus perleistojo nėra parašyta. Lietuvių kalbos katedros dėstytojai buvo įsitraukę į Lietuvių kalbos instituto inicijuotą projektą „Lietuvių kalbos tarmės mokyklai“: Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė ir V. Kardelis (su Daiva Kardelyte-Grinevičiene) yra parengę šiai serijai mokomųjų knygų. Dar viena mokomoji knyga, skirta šiaurės rytų aukštaičiams vilniškiams (parengė V. Kardelis, D. Kardelytė-Grinevičienė, Inga Strungytė, Agnė Navickaitė-Klišauskienė), paremta dialektologinių ekspedicijų medžiaga.

5 nuotrauka. Vadovėlis „Lietuvių kalbos dialektologija“ (1994)

Dialektologija yra dėstoma ir Vilniaus universiteto Kauno fakultete, dialektologijos kursą čia dėsto prof. Danguolė Mikulėnienė ir prof. Daiva Aliūkaitė.

Empirinės medžiagos kaupimas

Empirinės medžiagos rinkimo darbus vėl reikia sieti su A. Salio vardu. Medžiagos kaupimo darbus jis pradėjo Kaune. Jis pats rinko dialektologinę medžiagą ir stengėsi į tą darbą įtraukti studentus ir mokytojus. Tam reikalui paruošė keletą plačių anketų (apklausų) dialektologinei medžiagai rinkti ir išsiuntinėjo į įvairias mokslo įstaigas bei mokyklas. Jis kartu su kitais rūpinosi specialiu dialektologinių kursų organizavimu, kuriuose buvo parengtas nemažas būrys tarmių aprašinėtojų, kurie ateityje turėjo daug nudirbti lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimo bare. Dialektologų ir kitų kalbininkų fonetiniam lavinimui A. Salys įsteigė Kauno universitete fonetikos laboratoriją, kuri padėjo studentams geriau susipažinti su tarmių fonetika.

Įsitraukęs į lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimą, A. Salys ėmėsi ir atskirų tarmių aprašų redagavimo ir leidimo darbo. Jo suredaguotas išėjo tarminių monografių serijos „Lietuvių kalbos tarmės“ antrasis leidinys (Petro Joniko „Pagramančio tarmė“, 1939 m.).

Dirbdamas kelerius metus Vilniuje A. Salys nespėjo daug nuveikti, juo labiau kad vyko karas. Tačiau „[P]okario metais A. Salio dialektologiniai darbai padėjo studentams lituanistams susipažinti su lietuvių dialektologijos pagrindais, su tarmių aprašymo metodika, kurią perteikė naujai kalbininkų kartai buvę A. Salio mokiniai J. Senkus, Elzbieta Mikalauskaitė ir kt. Dėl to buvo įmanomas spartus dialektologinio darbo išplėtimas ir vykdymas, renkant daugiau kaip iš 700 vietovių medžiagą lietuvių kalbos tarmių atlasui, aprašant atskiras tarmes, rengiant apibendrinamą veikalą apie lietuvių kalbos tarmes“ (Kruopas 1973, 258).

Čia reikia minėti ir prof. J. Balčikonį, kuris, tiesa, dialektologijos nedėstė, bet dialektologinėmis ekspedicijomis rūpinosi ir jose pats dalyvaudavo. Ypač jam rūpėjo lietuvių kalbos salos Baltarusijoje, kuriose ne kartą pats ir su studentais bei aspirantais yra lankęsis.

Tarminę medžiagą rinko ir tie dėstytojai, kurie su dialektologija tiesioginių ryšių tarsi ir neturėjo. Visų pirma, neatskiriama dialektologijos kurso dalis ir empirinės medžiagos kaupimo priemonė buvo dialektologinė praktika, per kurią vykdavo paprastai savaitę trukdavusios dialektologinės ekspedicijos. Jų metu įvairiose Lietuvos vietose studentai ir dėstytojai rinkdavo dialektologinę medžiagą. Ilgainiui praktika iš studijų programų dingo. Kurį laiką dar galiojo kitas medžiagos rinkimo būdas: studentai, kurie negalėdavo važiuoti į praktiką, į egzaminą turėdavo atsinešti kasetę su tarminiu įrašu; šis būdas dar kurį laiką buvo taikomas išnykus praktikai, bet vėliau ir jo nebeliko. Dialektologinės praktikos metu sukaupti duomenys buvo panaudojami ne tik straipsniuose ar monografiuose. Gražus pavyzdys yra Zanavykų šnektos žodynas ir Kazlų Rūdos šnektos žodynas, didžia dalimi atsiradę iš dialektologinės praktikos ekspedicijose, kurioms vadovavo doc. Aldonas Pupkis, surinktos medžiagos. Be to, prof. J. Balčikonis savo studentus buvo įpratinęs visur, kur tik įmanoma, užrašinėti ir rinkti tarminę medžiagą, ši tradicija ypač tarp studentų lituanistų, vėliau tapusių dėstytojais, buvo labai gyva ir perduodama toliau. Populiarios ir vertingos buvo „individualios ekspedicijos“ – kai dėstytojai atostogų metu ar šiaip pasitaikius progai rinkdavo tarminę medžiagą.

Dialektologinės ekspedicijos kiek dažniau ir kompleksčiau buvo rengiamos maždaug 2000–2014 m., jas finansavo Valstybinė lietuvių kalbos komisija (toliau – VLKK). Ekspedicijose dirbo visas būrys studentų. Didžioji jų dalis buvo lituanistai, bet prisijungdavo ir kitų specialybių studentų. Iš pradžių medžiaga dar buvo įrašoma į audiokasetes, vėliau – į skaitmeninius diktofonus, buvo daromi ir vaizdo įrašai.

Dialektologinės praktikos metu surinkta medžiaga, įrašyta į magnetines juostas ir kasetes, vadinamoji prof. A. Girdenio kartoteka, šiuo metu yra suskaitmeninta ir saugoma Lietuvių kalbos katedroje. Taip pat suskaitmeninta ir didžioji dalis minėtosios 2000–2014 m. ekspedicijų medžiagos. Skaitmeninimą taip pat rėmė VLKK. Kad įrašai būtų suskaitmeninti, labai rūpinosi VLKK programų skyriaus vadovė dr. Vilija Ragaišienė. Galima pasidžiaugti, kad įrašai suskaitmeninti, tačiau, deja, labai menkai naudojami ir

nėra tinkamai paviešinti. Kadangi 2000–2014 m. ekspedicijos vyko iš esmės rytų aukštaičių vilniškių plote, buvo sumanyta parengti rytų aukštaičių vilniškių duomenų bazę. Jos pradinius darbus vėl finansavo VLKK, vėliau bazės rengimas gavo LMT finansavimą, bet netrukus projektas LMT sprendimu buvo nutrauktas. Šiuo metu sukaupta medžiaga saugoma išoriniuose kietuosiuose diskuose ir laukia palankesnių viešinimui laikų.

Tiriamasis darbas

Visoje lietuvių dialektologijos istorijoje galima skirti tris aiškias ir ryškias paradigmas: 1) tradicinės dialektologijos paradigmą, 2) struktūrinės dialektologijos paradigmą ir 3) naujosios dialektologijos paradigmą. Kiekvienam iš šių etapų būdingi tam tikri savitumai, kurie iš dalies yra susiję su metodologiniais tarmių tyrimo klausimais (Kardelis 2018, 32; plg. Mikulėnienė 2018). Dialektologija Vilniaus universitete yra neabejotinai susijusi su dviem iš šių trijų paradigmų. Pradėti reikėtų nuo tradicinės dialektologijos paradigmos, kuriai būdingi keli bruožai (išsamiau žr. Kardelis 2018, 32–33):

- 1) Darbai rengiami pagal „tarmės gramatikos“ principą: apžvelgiamos svarbiausios fonetinės, morfologinės, sintaksinės ir leksinės ypatybės, pateikiama daug empirinių faktų; prie kai kurių darbų pridėta ir transkribuotų tekstų. Šioms „tarmės gramatikoms“ būdingos tokios metodinės ypatybės: a) požiūris į tarmę kaip uždara homogenišką sistemą; b) tradicinis, jaunagramatiškas kalbos faktų atomizavimas; c) nuolatinis lyginimas su standartine (bendrine) kalba; d) nors iš principo šie darbai sinchroniniai, tačiau juose labai neretos ir diachroninės inkrustacijos – nurodoma vieno ar kito garso, formos kilmė, pabrėžiamas „archajiškumas“.
- 2) Pripažįstamas tik horizontalusis, arba *diatopiškas*, variantiškumas. Paprasčiau tariant – diatopinis principas sako, kad skirtingose kalbos ploto vietose kalbama skirtingomis tarmėmis (dialektais). Laikantis šio principo tiriami atskiri tų skirtingų tarmių kalbiniai fenomenai (fonetikos, morfologijos, sintaksės, leksikos reiškiniai), jie ne tik lokalizuojami atitinkamuose arealuose, bet arealai dar ir palyginami tarpusavyje. Tačiau svarbu pabrėžti, jog lietuvių dialektologijoje didžiausias dėmesys lyginant skiriamas būtent skirtumams atskiruose arealuose konstatuoti ir lokalizuoti, taip pat stengiamasi nustatyti ir žemėlapiuose parodyti tų atskirų dialektologinių vienetų ribas. Diatopinis požiūris glaudžiai susijęs su diachronija ir tarmių susiformavimo klausimu.
- 3) Tradicinėje dialektologijoje vyraujantis diatopinis-diachroninis požiūris lemia požiūrį į tarmę kaip į atitinkamoje, konkrečias geografines ribas turinčioje teritorijoje vartojamą homogenišką, ne itin judrią, „tvarkingą“ sistemą. Tokioje sistemoje nelieka vietos variantams ir nuokrypiams nuo įsivaizduojamos tarmės „normos“. Variantiškumas tarmėse buvo suvokiamas taip pat tik horizontaliai ir su arealiniu (geografiniu) pamatu – t. y. jeigu egzistuoja kalbinių fenomenų (fonetikos, morfologijos, sintaksės, leksikos) variantai, jie priklauso skirtingoms sistemoms, taigi – skirtingoms tarmėms.

- 4) Renkant empirinę medžiagą tvirtai laikomasi vadinamojo NORM / NORF (angl. *non-mobile, old, rural males / females*) kriterijaus. Laikantis šio kriterijaus svarbi buvo idealių vyriausiųjų grupės informantų paieška, *gerai tarmiškai kalbančių ir prastai tarmiškai kalbančių* skirtis, atitinkamos ir tinkamos tyrimams medžiagos atranka.
- 5) *Antikvarinis interesas*. Remiantis šiuo interesu ieškoma retų, išimtinių, „archajiškų“ ir dėl to patrauklių tarminių formų bei leksemų, aprašuose jos ypač išryškinamos, nurodoma jų kilmė.

Tradicinės dialektologijos paradigmos pradžią Vilniaus universitete ir vėl reikia sieti su prof. A. Saliu. Tiesa, visą dialektologinį įdirbį į Vilnių jis atsivežė iš Kauno, kur susiformavo kaip profesionalus dialektologas. Svarbiausi jo lingvistiniai interesai dialektologijoje buvo tarmių klasifikavimas, lingvistinė geografija, eksperimentinė fonetika ir istorinė dialektologija. Naujovės A. Salio darbuose, palyginti su ankstesniais dialektologijos tyrimais, buvo dvi: lingvistinė geografija ir eksperimentinė fonetika. Jis nevalgė pateikti ir tam tikrų teorinių nuostatų, pavyzdžiui, A. Salys jau kalba apie vadinamąją *bangų teoriją* ir pabrėžia kalbos kaip visuomenės produkto reikšmę. Dirbdamas su konkrečia empirine medžiaga A. Salys, kaip, beje, ir kiti ką tik minėti to meto dialektologai, dar vadovavosi įprasta jaunagramatikų atomistine metodologija. Tačiau šiuo atžvilgiu jis niekuo neišsiskyrė iš europinio, ypač vokiško, konteksto: ir ten empirinių tyrimų metodologija nerodė jokių struktūralistinio proveržio ženklų. Visgi visa jo mokslinė veikla vyko Lietuvoje iki pradėdant dėstyti Vilniaus universitete, arba vėliau – užsienyje (Kardelis 2018, 34).

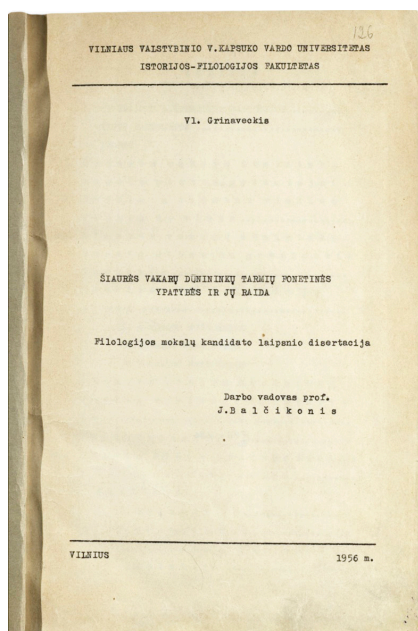
Bendrinę lietuvių kalbą Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedroje iki 1943 m. dėstė P. Jonikas, A. Salio mokinys, kuris kartu su kitais kalbininkais¹ talkino P. Skardžiui bei A. Saliui. Nors dialektologijos kurso neturėjo, P. Jonikas šioje srityje buvo žinomas – jis aprašė Ringių kaimo žemaičių dūnininkų šnektą ir 1939 m. Kaune išspausdino darbą „Pagramančio tarmė“ (Sabaliauskas 2012, 422). Tačiau, jis, kaip ir jo mokytojas, darbų su Vilniaus universiteto prieskyra nepublikavo. Po Antrojo pasaulinio karo A. Salys, P. Skardžius, P. Jonikas pasitraukė į Vakarų ir jų darbų tęstinumas įstrigo. Kiek A. Salio ir kitų prieškarinio kalbininkų darbai darė įtakos vėlesniems dialektologams ir jų tyrimams – atskiro nagrinėjimo reikalaujantis klausimas. Dabar galima tik konstatuoti, kad tarmių tyrimai Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedroje apskritai nenutrūko.

Pirmuoju tradicinės dialektologijos ir apskritai dialektologijos mokslo darbu Vilniaus universitete laikytina Vlodo Grinaveckio disertacija². Vadovaujamas prof. J. Balčikonio V. Grinaveckis per trejus aspirantūros (dabar – doktorantūros) metus (1952–1955) parengė brandų tiems laikams istorinės dialektologijos darbą „Šiaurės vakarų dūnininkų tarmės fonetinės ypatybės ir jų raida“ ir 1956 m. sėkmingai jį apgynė kaip filologijos mokslų kandidato laipsnio disertaciją (žr. 6 nuotrauką) (Drotvinas, Girdenis 1995, 117). Kaip teigia autorius: „Šiame darbe panaudotieji tarminiai tekstai, atskiri sakiniai, o taip pat

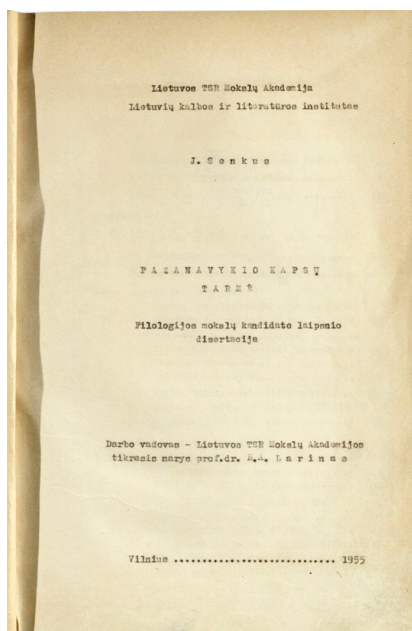
¹ P. Skardžiui ir A. Saliui katedroje talkino Andrius Ašmantas (1940–1941 m.), P. Jonikas (iki 1943 m.), J. Kruopas (1941–1951 m.) ir kiti XX a. 4 deš. subrendę kalbininkai (Pupkis 2010, 73).

² Mokslo tyrimai Lietuvių kalbos katedroje pradeda stiprėti 1948 m. prie katedros įkūrus aspirantūrą.

žodžiai bei formos yra užrašyti per laiko tarpą nuo 1947 iki 1955 m. Daugiausia tarmės faktų užrašyta iš Šiauduvos kaimo (Šilalės raj.), kur yra gimęs šio darbo autorius“ (Grinaveckis 1956, 17). Ši disertacija, jeigu žiūrėsime chronologiškai, buvo antra dialektologinė disertacija, apginta po Antrojo pasaulinio karo. Metais anksčiau negu V. Grinaveckis ir pirmasis iš Lietuvos kalbininkų pokario metais disertaciją iš dialektologijos – „Pazanavykio kapsų tarmė“ (1955) (žr. 7 nuotrauką) – apgynė J. Senkus, tačiau tuo metu Lietuvių kalbos katedroje jis jau nebedirbo (iš universiteto pašalintas 1951 m.). Disertacijoje aprašytos fonetikos ir morfologijos ypatybės gerokai papildė žinias, kas iš tų šnektų įsitvirtino standartinėje kalboje ir kas šiai nebuvo priimtina, todėl ji buvo svarbi ne tik dialektologijai, bet ir rašomosios kalbos istorijai, šių dienų kalbos praktikai (Morkūnas, Sabaliauskas 2006, 19–21). 1956 m. kalbininkui už šį darbą buvo suteiktas filologijos mokslų kandidato laipsnis. Jau buvo minėta, kad jis iš A. Salio perėmė dialektologijos tyrimus Vilniaus universitete, tačiau juos tęsė iš esmės jau Lietuvių kalbos institute. Jis buvo vienas iš „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos“ (1951, 1956) sudarytojų. Parengė „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukciją“ (1954, 1958). Vadovavo pirmosioms dialektologinėms ekspedicijoms atlaso duomenims rinkti, surinko medžiagą iš daugiau kaip 30 gyvenamųjų vietų.

6 nuotrauka. Grinaveckis, Vladas. 1956. *Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida*. Vilnius: Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universitetas

7 nuotrauka. Senkus, Juozas. 1955. *Pazanavykio kapsų tarmė*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija. Lietuvių kalbos ir literatūros institutas

1961 m., taip pat vadovaujama prof. J. Balčikonio, dialektologinę disertaciją „Linkmenų tarmė“ apgynė J. Kardelytė. Tačiau netrukus, apkaltinta nacionalizmu (surašė ir išsiuntė atitinkamoms institucijoms Gervėčių gyventojų prašymą mokykloje įvesti lietuvių kalbos pamokų), iš universiteto buvo išvaryta. Vėliau, jau nebedirbdama universitete, dar išleido mokslo tyrimą „Gervėčių tarmė“ (1975 m.).

Tradicinės dialektologijos paradigmą Vilniaus universitete ėmė plėtoti prof. Z. Zinkevičius.

1955 m. prof. Z. Zinkevičius apgynė mokslų kandidato disertaciją „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai“, kuri sulaukė aukščiausio mokslininkų įvertinimo: oponentai teigė, kad „ši disertacija yra ryškiausias pavyzdys, kaip tarmių faktais galima išsiaiškinti svarbiausias lietuvių gramatikos paslaptis“. 1967 m. akademikas apgynė daktaro (dabar habilituoto daktaro) disertaciją „Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija“. Prof. J. Balčikonis tada kalbėjo: „Institutai to nepadaro, o čia vienas žmogus! Gerai, kad mokinsy pralenkia savo mokytoją. Labai gerai, kad imasi tyrinėti gyvosios mūsų kalbos faktus ir tiek daug nuveikia.“³ Monografija, klasikinis ir paradigmatis tradicinės lietuvių dialektologijos darbas, pagal kurį buvo apginta habilitacinė disertacija, „Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija“ buvo išleista 1966 m. Galima sakyti, kad nuo šio veikalio prasidėjo tradicinės dialektologijos paradigmos aukso amžius. Kaip teigia R. Venckutė: „Zinkevičiaus mokslinės karjeros pradžioje, praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje, lietuvių dialektologija dar nebuvo peržengusi faktų rinkimo stadijos. Iki tol sukaupia gausi medžiaga (nors ir ne iš visų šnektų tolygiai) prašyte prašėsi susisteminti – lituanistikos ir baltistikos tolesnės pažangos labui. Kas nors turėjo tą didelį darbą nudirbti ir Zinkevičius ryžtingai ėmėsi sunkios, bet prasmingos pareigos. Pasitelkęs nemažą būrį patikimų informatorių (daugiausia studentų), jis planingai kaupė trūkstantus duomenis iš menkiausiai ištirtų šnektų ir kruopščiai tikrino turimus iš anksčiau. Po gerą dešimtmetį užtrukusio įtempto darbo pasirodė „Lietuvių dialektologija“ (1966)“ (Venckutė 2018, 359).

Tokius veikalus kaip Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija“ (1966) galima laikyti iškiliausiu ir išskirtiniu tradicinės dialektologijos veikalu. Remiantis nepaprastai gausia medžiaga šioje knygoje apibūdinama lietuvių kalbos tarmių fonetika ir morfologija. Nuosekliai išnagrinėjamas lietuvių kalbos tarmių kirtis ir priegaidė, vokalizmas ir konsonantizmas, vardažodžių ir veiksmažodžių kaitymas, prieveiksmiai, prielinksniai, jungtukai ir dalelytės, jaustukai ir ištiktukai. Be šio fundamentinio veikalų, Z. Zinkevičius paskelbė daug mokslo straipsnių dialektologijos tematika (plg. bibliografiją⁴; Zinkevičius 1999; Zinkevičius 2004).

Kitas labai svarbus dialektologinis darbas, kurį Z. Zinkevičius atliko kartu su prof. A. Girdeniu, buvo lietuvių kalbos tarmių klasifikacija, kurią jie pavadino „nauja A. Baranausko klasifikacijos redakcija“. Pasak R. Venckutės, galima manyti, kad šią

³ <https://naujienos.vu.lt/profesorius-zigmas-zinkevicius-pralenes-laika-ir-savo-mokytojus/>; Sabaliauskas 1979, 69.

⁴ Prieiga internetu: https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/objects/VUB01_000316169#00047.

klasifikaciją galutinai įtvirtino jau anksčiau minėtas aukštosios mokykloms skirtas vadovėlis „Lietuvių kalbos dialektologija“, kuriame pateiktas apibendrintas pagrindinių tarmių ir jų patarmių vaizdas (Venckutė 2018, 359). Klasifikacija buvo publikuota „Kalbotyros“ žurnale 1966 m.⁵

Diskusijų pasirodžius naujajai tarmių klasifikacijai dėl jos reikalingumo, struktūros, taip pat santykio su tradicine klasifikacija būta. Ją paskelbus atsirado klasifikacijai pritariančių, bet pasigirdo ir kritikos, į kurią naujosios klasifikacijos autoriai stengėsi atsakyti. Čia būtina paminėti svarbų Z. Zinkevičiaus straipsnį *Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą* (1969, 137–151; taip pat Zinkevičius 2002, 365–380⁶), kuriame papildomai argumentuojama naujoji klasifikacija ir atsakoma į kritines pastabas. Nors A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus lietuvių tarmių klasifikacija yra tvirtai įaugusi į dialektologijos dirvą, net ir dabar ji (tiesa, ne mokslinėje spaudoje) vis dar pakritikuojama ir pasigirsta siūlymų grįžti prie senosios A. Salio klasifikacijos, plg.: „Taigi norint, kad mūsų tautos žmonės ilgiau išlaikytų atmintyje dėl susidariusių istorinių aplinkybių sparčiai nykstančių tarmių vaizdą, reikia kuo paprasčiau, bet išsamiau kalbėti apie unikalią lietuvių kalbos tarminę įvairovę, iškelti aiškstėn būdingiausias patarmių ypatybes. O tam tikslui, man rodos, geresnė yra ankstesnioji, tradicinė K. Jauniaus ir A. Salio klasifikacija, prigijusi platesniuose visuomenės sluoksniuose“ (Palionis 2014).

Turbūt pagrįstai galima teigti, kad didžioji dalis dialektologų nemano, jog dabar būtų racionalu ir prasminga grįžti prie senosios A. Salio klasifikacijos.

A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus klasifikacija sudaryta apgalvotai, pasirinkti aiškūs metodologiniai principai – klasifikacija grindžiama „vokalizmo ir kirčiavimo (kirčio ir priegaidžių) bendrumais ir skirtumais“ (Girdenis, Zinkevičius 1966, 142) – ir jų nuosekliai laikomasi. Klasifikacijos stuburas yra bendrumų ir skirtumų sinergija: iš pradžių nustatomos ypatybės, vienijančios atitinkamus dialektologinius vienetus (konvergencinės), po to – ypatybės, skiriančios tuos vienetus (divergencinės). Klasifikacijos struktūra ir konvergencinių bei divergencinių ypatybių parinkimas yra gana tikslūs ir motyvuoti.

A. Girdenis ir Z. Zinkevičius pasirinko vieno tipo kriterijų – fonetinį-fonologinį, kurį dar detalizavo: „Lietuvių kalbos tarmių klasifikacija turi būti grindžiama vokalizmo ir kirčiavimo (kirčio ir priegaidžių) bendrumais bei skirtumais“ (Girdenis, Zinkevičius 2000, 47). Į klasifikaciją jie neįtraukė konsonantizmo ypatybių motyvuodami tuo, kad „priebalsių sistemos, nepaisant atskirų detalių, yra vienodos visose tarmėse, todėl jomis negalima remtis klasifikuojant tarmes“ (žr. ten pat, 47). Apie morfologinį ar kitokius kriterijus klasifikacijos autoriai programiniame straipsnyje neužsimena. Kalbant apie A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus klasifikaciją svarbiausia yra pabrėžti, kad autoriai nuosekliai laikosi pasirinktų modeliavimo kriterijų. Tas dalykas čia esminis.

Programiniame A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus straipsnyje (1966, 139–147; taip pat Girdenis 2000, 44–55) viena terminų struktūros dalis labai aiškiai apibrėžta ir darni:

⁵ Žr. <https://www.journals.vu.lt/kalbotyra/article/view/18940>.

⁶ Šioje monografijoje remiamasi ir puslapiai nurodomi pastarojo varianto.

vieni dialektologiniai vienetai vadinami pagal pasaulio šalis, kiti – pagal stambiausią teritorijoje esantį miestą (ten pat, 52–53). Tačiau straipsnyje vartojamų dialektologinių vienetų terminai *tarmė*, *patarmė*, *šnektà* nebuvo aiškiai eksplikuoti. Dialektologiniai vienetai, išskirti pagal pasaulio šalis, vadinami „stambiomis tarmėmis“, o klasifikuoti pagal miestus – „patarmėmis“. Smulkesnis vienetas nei patarmė turėtų būti „šnektà“, plg.: „Geografinio principo reikėtų laikytis ir sudarinėjant smulkesnių šnektų pavadinimus: pavyzdžiui, pietų žemaičius, turinčius sąlyginį kirčio atitraukimą, reikėtų vadinti pietų žemaičių raseiniškių Kelmės šnektà“ (ten pat, 53). Iš šios citatos aišku, kad terminas šnektà čia yra klasifikacinis, kitaip tariant, šnektà išskiriama pagal tam tikrą kalbinę ypatybę kaip patarmė ir tarmė. Iš toliau pateiktos tarmių identifikacijos lentelės galima suprasti, kad A. Girdenis ir Z. Zinkevičius sumodeliavo trinarę lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos terminų struktūrą (žr. 1 pav.).

Tarmių identifikacijos lentelė

Eil. Nr.	Tarmės Skiriamieji požymiai	Žemaičiai						Aukštaičiai								
		Vakarų	Šiaurės		Pietų		Rytų						Vakarų			
			kretingiškiei	telšiskiai	varniškiai	rasiškiai	kupiškenai	anykštenai	paneveziskiai	širvintiskiai	utiškiškiai	vilniškiai	Pietų	šiauriskiai	kaimiškiei	
1	bk. <i>-uo-*</i> ~ <i>uo</i> (<i>ū, ou, ō</i>)	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	bk. <i>-uo-*</i> ~ <i>ū</i> (<i>ou, o</i>)	-	-	-	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	bk. <i>-añ-</i> ~ <i>añ</i> (<i>un, on</i>)	0	0	0	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
4	bk. <i>-ā-</i> ~ <i>a</i> (<i>á</i>)	0	0	0	0	0	-	-	+	+	+	+	+	0	0	0
5	bk. <i>-ie-*</i> ~ ilg. arba pusilg. (trump.)	0	0	0	0	0	0	0	-	-	+	+	0	0	0	0
6	bk. <i>-q-*</i> ~ <i>à</i> (<i>ā</i>)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	+	+
7	bk. <i>-uo-*</i> ~ <i>ou</i> (<i>ō</i>)	-	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	bk. <i>gyvā-gīvā</i> (<i>gī-va</i>)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	+
9	bk. <i>-u-*</i> ~ <i>u/ō</i> (<i>o</i>)	0	-	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	bk. <i>-é-*</i> ~ <i>ē</i> (<i>ē/ā</i>)	0	0	0	0	0	-	+	0	0	0	0	0	0	0	0
11	bk. <i>-ā:</i> <i>-ū</i> ~ <i>-ā</i> : <i>-ū</i> (<i>u, ō</i>)	0	0	0	0	0	0	0	-	+	0	0	0	0	0	0
12	bk. <i>-ie-*</i> ~ <i>ie</i> (<i>e</i>)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	+	0	0	0	0

* Kirčiuotoje negalūninėje pozicijoje, pvz., bk. *diona* ~ *diona* (: *dāna, dōna, dōna*) ir kt.
** Nekirčiuotame skiemenyje prieš ilgą kirčiuotą galūnę, pvz., bk. *dienōs* ~ *de.nā.s, dienā.s* ir kt.

1 pav. Tarmių identifikacijos lentelė (Girdenis, Zinkevičius 2000, 54).

Kartu su Z. Zinkevičiumi naują tarmių klasifikaciją pasiūlęs A. Girdenis savo mokslo kelią dialektologijos srityje įtvirtino 1967 m. apgynęs kandidatinę disertaciją „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“. Kaip ir katedros kolega Z. Zinkevičius, jis parašė ne vieną straipsnį įvairiems tarmių reiškiniams aptarti, pavyzdžiui, straipsnį apie žemaičių ir aukštaičių atsiskyrimo laiką, apie daug ginčų sukėlusį priebalsių *t* : *k*, *d* : *g* maišymą kai kuriose pietų aukštaičių tarmėse, apie žemaičių dzūkavimą ir kt. (Sabaliauskas 1979, 97).

Vis dėlto A. Girdenio darbą „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ galima vadinti lūžio darbu, nes jame aiškiai pereita nuo tradicinės lietuvių dialektologijos paradigmos prie struktūrinės dialektologijos. Šis darbas – struktūrinės dialektologijos pradžia ne tik Vilniaus

universitete, bet ir apskritai Lietuvoje. Paskutiniu praėjusio amžiaus dešimtmečiu A. Girdenis plėtojo ir sukūrė eksperimentinių tyrimų kryptį bei mokyklą. Gausus Profesoriaus išugdytų mokslininkų būrys yra paskelbęs gana nemažai fonologinių (ir eksperimentinių) darbų, paremtų tarmių medžiaga. Šiuose darbuose dažniausiai nagrinėjamos vokalizmo ir prozodinės sistemos, akcentologija, taip pat pateikiami eksperimentiniai tyrimai.

Struktūrinės morfologijos mokyklą lietuvių dialektologijoje suformavo A. Rosinas, pats, deja, nespėjęs atlikti visų suplanuotų tarmėtyros darbų. Natūraliosios morfologijos dialektologinius darbus pratęsė šviesaus atminimo Profesoriaus mokiniai (žr. Markevičius 2009; Kaikarytė 2010; Karaciejūtė 2013).

Nepaisant aiškios šiuose darbuose taikomos struktūralistinės metodologijos ir struktūralistinio (imanentinio) požiūrio į kalbą apskritai, ši lietuvių dialektologijos etapą vadinti struktūriniu vis dėlto galima tik iš dalies. Akivaizdu, kad struktūrinės krypties fonologiniai darbai remiasi A. Girdenio lietuvių fonologinės mokyklos teoriniais principais, morfologiniai – natūraliosios morfologijos paradigmos teorinėmis gairėmis, kurias iš austrų ir vokiečių tyrėjų perėmė A. Rosinas. Tačiau į struktūrinę lietuvių dialektologijos etapą pažiūrėjus platesniame kontekste ir palyginus jį su struktūrinės dialektologijos darbais Vakaruose, matyti akivaizdūs skirtumai ir savotiška struktūrinės lietuvių dialektologijos padėtis. Viena vertus, kaip jau minėta, dialektologiniuose tarmių tyrimuose taikoma aiški struktūralistinė metodika. Tačiau, kita vertus, šioje lietuvių dialektologijos paradigmoje (kaip, beje, ir tradicinėje dialektologijoje) nebuvo išsamių diskusijų ir konkrečių darbų ne tik apie struktūrinę dialektologiją, bet ir apie dialektologijos teoriją apskritai. Vienas kitas teorinis ir metodinis aspektas buvo aptariamasis tik recenzijose ar keliuose poleminiuose straipsniuose, bet irgi ne itin išsamiai (žr., pavyzdžiui, Girdenis 2000, 324–336, 344–355; 2001, 420–441; Girdenis, Rosinas 2000, 386–414).

Taigi, tenka pripažinti, kad struktūrinės lietuvių dialektologijos paradigmos tyrimai su tikrąja struktūriniu dialektologija ir tais teoriniais principais, kurie yra išdėstyti, pavyzdžiui, programiniame struktūrinės dialektologijos darbe – Urielio Weinreicho straipsnyje „Is a structural dialectology possible?“ (1954) – ir buvo plėtojami kitų autorių darbuose, yra susiję tik iš dalies ir gana menkai. Tiesą sakant, struktūrinės lietuvių dialektologijos paradigmą tiksliau būtų vadinti „fonologine ir natūraliosios morfologijos dialektologija“.

Žvelgiant į šios paradigmos darbus matyti ir dar vienas aspektas: nepaisant lietuviškosios dialektologijos kontekste gana modernių (fonologinių ir natūraliosios morfologijos) tyrimo metodų (čia dar būtina pabrėžti, kad šios paradigmos darbuose, ypač A. Girdenio veikaluose, buvo atskleista daugybė svarbių ir įdomių fonetinių bei fonologinių subtilybių), vis dėlto struktūrinės lietuvių dialektologijos mąstymas iš principo liko diatopinis. Buvo (ir tebėra) tiriami atskiri arealai, tradicine terminologija sakant, atskiros šnektos. Tokį diatopinį požiūrį gerai iliustruoja A. Girdenio mintis, kuria greičiausiai ir rėmėsi struktūrinės dialektologijos darbų autoriai: „<...> mūsų tarmės dar nėra gerai iširtos intensyviaisiais (vad. „monografiniais“) metodais, nes tik intensyvus tyrinėjimas sudaro tvirtą ekstensyviojo („geografinio“) tyrinėjimo pagrindą. Prieš augdama į plotį, dialektologija būtinai turi tvirtai ir giliai įleisti šaknis į atskirų tarmių dirvą“ (Girdenis 2000, 344–355).

Ši citata gana aiškiai rodo struktūrinės paradigmos diatopinę ideologiją, kurią patvirtina ir dauguma konkrečių darbų. Tokia tyrimų fragmentacija, atskirų arealų įmonografinimas (iš esmės – tai tokios pačios, tik jau modernios – fonologinės ar morfologinės „tarminės gramatikos“) davė, be jokios abejonės, labai gerų rezultatų.

Trečiąją lietuvių dialektologijos etapą galima vadinti naujosios dialektologijos etapu dėl dviejų aiškių ir svarbių lūžių lietuvių dialektologijoje ir naujos paradigmos formavimosi pradžios. Naujosios dialektologijos pradžia yra veikalas „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai“ (2014) bei internetinis puslapis *www.tarmes.lt*. Tai galutinis D. Mikulėnienės vadovauto projekto veiklos rezultatas.

Pirmasis su šiuo projektu ir jo rezultatais susijęs lietuvių dialektologijos lūžis yra lietuvių dialektologijos lauke pagaliau atsiradusi dialektologijos teorijos bazė, teoriniai svarstymai, pagrįsti užsienio tyrėjų ilgamete patirtimi, Vakarų dialektologų teorine mintimi, diskusijomis ir naujausių tyrimų rezultatais (Aliūkaitė et al. 2014, 28). Antrasis lūžis, inspiruotas dialektologijos teorijos, yra susijęs, apskritai ir bendriausiai bruožais tariant, su variantiškumu. Leidinyje aiškiai deklaruojama „dinamiškoji sociokognityvinė kryptis“ kaip opozicija tradicinei dialektologijai, kuri iš principo pripažino tik diatopinį variantiškumą. Naujoji dialektologija pripažįsta ne tik diatopinį, bet ir diastratinį – kaip knygoje teigiama, horizontalųjį ir vertikalųjį – variantiškumą. Kaip viena iš svarbiausių teorinių prielaidų yra pabrėžiama variantų egzistencija ir koegzistencija, plg.: „Tradicinės tarmės ir naujieji jų dariniai (geolektai, regioletai, įvairios regioninių standartų atmainos) koegzistuoja ne tik vertikalčiai, bet ir horizontalčiai. Horizontalusis kalbos kontinuumas taip pat yra keliasluksnis, stipriai susijęs su sociodemografiniais kalbos bendruomenės narių parametrais“ (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 32–40).

Sparčiai besiformuojanti naujosios dialektologijos paradigma Vilniaus universitete labiausiai vystoma Kauno fakultete, kur tyrėjai daugiausiai telkiasi ties perceptyviosios ir kognityviosios dialektologijos, geolingvistikos, kalbinių nuostatų tyrimais, kuriems vadovauja prof. D. Aliūkaitė⁷. Be to, Kauno fakulteto mokslininkai glaudžiai bendradarbiauja su Lietuvių kalbos institutu, rengia bendrus projektus (plg. <https://www.knf.vu.lt/>).

Kalbinių nuostatų ir sociolingvistinius tyrimus plėtoja Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto Lituaništinųjų studijų katedros mokslininkai. Jų tyrimai apibendrinti monografijose „Miestai ir kalbos“ (2010, 2013).

Apibendrinimas

Kaip matyti iš to, kas aprašyta šiame straipsnyje, per daugiau kaip aštuoniasdešimt metų – nuo pirmojo dialektologijos kurso iki dabartinio – Vilniaus universitete supratimas apie kalbamąjį mokslą kito. Tradicinės dialektologijos etapas Universitete buvo itin svarbus –

⁷ Žr. <https://www.knf.vu.lt/apie-fakulteta/struktura/institutai/kalb-literaturos-ir-vertimo-studij-institutas#mokslininku-grupes>.

juo pasirodė daugiausiai fundamentinių darbų, kuriais remiamasi dar iš šiandien. Vėliau suklestėjo struktūrinės dialektologijos paradigma ir prof. A. Girdenio dialektologijos mokykla, parengusi didelį būrį produktyviai dirbančių lietuvių dialektologų. Šiuo metu kelią skinasi naujosios dialektologijos paradigma, siūlanti naujų teorinių ir metodologinių priėgų tarmių tyrimams.

Literatūra

- Aliūkaitė, Daiva, Violeta Meiliūnaitė, Danguolė Mikulėnienė. 2014. Tyrimo tikslas ir uždaviniai, Aktualumas ir naujumas. Metodologinių tyrimų principų šaltiniai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 25–28.
- Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė. 2014. Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Briedis, 29–47.
- Drotvinas, Vincentas, Aleksas Girdenis. 1995. Vladas Grinaveckis. *Baltistica* 30(2), 117.
- Girdenis, Aleksas. 2000. *Kalbotoyros darbai I: 1962–1974*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Girdenis, Aleksas. 2001. *Kalbotoyros darbai III: 1988–2000*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Girdenis, Aleksas, Albertas Rosinas. 2000. V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). Recenzija. *Girdenis Aleksas 2000, Kalbotoyros darbai 1: 1962–1974*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 386–414.
- Girdenis, Aleksas, Zigmas Zinkevičius. 1966. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotoyra* 14, 139–147.
- Girdenis, Aleksas, Zigmas Zinkevičius. 2000. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Girdenis Aleksas, Kalbotoyros darbai 1: 1962–1974*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 44–55.
- Grinaveckis, Vladas. 1956. *Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida*. Vilnius: Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universitetas.
- Griškevičienė, Mirga, Salomėja Peciulienė (sud.). 1999. *Zigmas Zinkevičius: bibliografijos rodyklė: antras pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius: VU biblioteka.
- Ižganaitienė, Kotryna. 2013. Kalbininkas Antanas Salys. *Gimtas žodis* 2, 32–37.
- Jonikas, Petras. 1972. *Antano Salio mokslinė veikla*. Prieiga internetu: https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=792&Itemid=122.
- Kaikarytė, Aušra. 2010. *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- Karaciejūtė, Vitalija. 2013. *Varėnos šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- Kardelis, Vytautas. 2018. *Arealinis tipologinis lietuvių kalbos tarmių kompleksiskumas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kruopas, Jonas. 1973. A. Salio kalbinė veikla. *Acta Linguistica Lithuanica* 14, 257–259.
- Markevičius, Aurimas. 2009. *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Morkūnas, Kazys, Algirdas Sabaliauskas. 2006. Kalbininkas Juozas Senkus. *Juozas Senkus, Kalbotoyros darbai*. Danguolė Mikulėnienė, Rasa Senkutė-Kašėtienė, sud. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. 19–21.
- Peciulienė, Salomėja (sud.). 2004. Zigmo Zinkevičiaus darbų bibliografinė rodyklė. *Zinkevičius, Zigmas. Rinktiniai straipsniai*, T. 4. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija. 297–374.
- Pupkis, Aldonas. 2010. *Andrius Ašmantas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Trys žvaigždutės.
- Ramonienė, Meilutė (moksl. red.). 2010. *Miestai ir kalbos I*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ramonienė, Meilutė (moksl. red.). 2013. *Miestai ir kalbos II*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1979. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940 m.* Vilnius: Mokslas.

- Sabaliauskas, Algirdas. 1982. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1940–1980 m.* Vilnius: Mokslas.
- Sabaliauskas, Algirdas. 2012. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1980–2010 m.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Stundžia, Bonifacas. 2011. In Memoriam Aleksas Girdenis (1936 10 19–2011 09 16). *Baltistica* 46(2), 342–361.
- Venckutė, Regina. 2018. Zigmas Zinkevičius (1925 01 04–2018 02 20). *Baltistica* 53(2), 356–366.
- Viliūnas, Giedrius (sud.). 2002. *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000.* Vilniaus universiteto leidykla.
- VLEe – Sabaliauskas, Algirdas, Antanas Salys. *Visuotinė lietuvių enciklopedija.* Prieiga internetu: www.vle.lt
- Zinkevičius, Zigmas. 1992. *Lietuvių kalbos istorija* 5. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Zigmas. 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.